

حسین صمدی

شعر حافظ در نسخه ۷۶۳ ه. ق

در پی اعلام قطعنامه کنگره حافظ دایر بر معرفی و گردآوری متون قرن هشتم و نهم و بویژه معرفی اشعار حافظ در نسخه های قدیمی، لازم دیدم یکی از قدیمیترین منابع شعر حافظ را که اخیراً دیده ام ارائه کرده تا علاقمندان و دانشپژوهان را بکار آمده و آنان را در امر تصحیح یاری دهد.

از امتیازات ویژه این نسخه، تاریخ کتابت ۷۶۳ ه. ق است، یعنی حدود ۲۹ سال قبل از وفات حافظ (۷۹۲ ه. ق) که میتوان آنرا از نادرترین منابع شعر حافظ قلمداد کرد. مطلب قابل توجه این نسخه ضبط بیتی است که در هیچ چاپ انتقادی دیوان حافظ نیامده است، (که شاید حافظ بعدها آنرا نپسندیده و تغییر داده است)، علاوه بر آن، ضبط این دوغزل (هرچند یکی از آنها تنها دو بیت است) میتواند ما را در پژوهشهای تاریخی سرایش اشعار حافظ کمک زیادی بکند، به این صورت که در تحقیقات نباید این دوغزل را متعلق به سالهای پس از ۷۶۳ دانست بلکه تاریخ سرودن آنرا حداکثر تا آن سال دانسته (و حتی از آن کمتر) والا بخطا رفته ایم و بس.

مشخصات نسخه مذکور بصورت زیر اعلام می شود:

تهران-دانشگاه ف ۵۰۸: [جنگ] از روی سلیمانیه چلبی عبدالله ش ۲۸۰: نسخ در متن وهامش ۱۲۱ برگ. نظم و نثر عربی و فارسی است. نوشته مسعود بن منصور ابن احمد مططب در شعبان ۷۶۳ ه. ق (۲۴ پ در متن وهامش) و رمضان ۷۶۳ (۵۳ ر در هامش). [ف فیلمها ۱: ۴۹۳].

در این مجموعه اشعاری نیز از دیگر سخنوران سده ۷ و ۸ همچون عراقی، روح عطار و جلال عضد یزدی و... آمده که در تصحیح دیوان آنها میتوان از آن بهره گرفت، در اکثر صفحات رسم الخط «د» بصورت «ذ» آمده است.

اکنون ضمن معرفی اشعار مضبوط حافظ در این جنگ، موارد اختلاف آنرا با چاپ خانلری و قزوینی باختصار و قی نشان داده تا تغییر و اختلاف ضبط کلمات را حتی در نسخه های قدیمی دریابیم.

از غزلی بمطلع :

«گرچه افتاد ز زلفش گرهی در کارم   همچنان چشم گشاد از کرمش میدارم»
دو بیت بصورت زیر آمده است : لهولانا شمس الدین محمد حافظ

- ۱- بطرب حمل مکن سرخی رویم که چو جام   خون دل عکس برون میدهد از رخسارم
۲- دوش میگفت که حافظ همه رویست وریا   بجز از خاک درش با که برد در کارم

در چاپ خ :

دوش میگفت که حافظ همه روی است وریا   بجز از خاک درش با که به رودر کارم

در چاپ ق :

دوش میگفت که حافظ همه رویست وریا   بجز از خاک درش با که بود بازارم

در همین صفحه از جنگ رباعی زیر بنام «کمال اسمعیل» ضبط شده:

ای روی تو از لطافت آئینه روح   خواهم که قدمهای خیالت بصبوح
در دیده فرو کشم ولی ز خار مژه‌ام   ترسم که شود پای خیالت مجروح

این رباعی در «جامع نسخ» ص: ۸۶۵ به استناد پنج منبع و در «صحت کلمات و ... ص ۱۹۴ منسوب بحافظ و در گزارشی از نیمه راه» ص: ۶۴۳ برود دانسته شد، همچنین در «سفینه حافظ» ص: ۶۳۳ و «بحورالاحان» ص: ۲۶۶ و «حافظ قدسی» ص: ۴۸۰ رباعی اصیل و در «حافظ پژمان» ص: ۳۷۹ و «حافظ یکنائی» ص: ۴۳۰ و «گلستان ادب» ص: ۲۶۳ منسوب بحافظ ضبط شده است، اما در «دیوان ناصر بخارائی» ص: ۴۰۲ و «سخنان منظوم ابوسعید ابوالخیر» ص: ۲۸۴ و «دیوان رباعیات او حدالدین کرمانی» ص: ۳۰۹ بنام آنان ضبط شده و سرانجام در «نزهة المجالس» ص: ۲۳۹ از شرف صالح بیلقانی، و در حاشیه مصحح نوشته: [این رباعی در دیوان کبیر شمس (ش ۴۳۱) و در دیوان ظهیر فاریابی (ص ۳۷۴) وارد شده و نیز جزو رباعیات ابوسعید (ش ۷۲۱) از عرفات العاشقین نقل شده است.]، در اینکه این رباعی از حافظ نیست شکی ندارم و قاعدتاً باید اینگونه اشعار در چاپهای بعدی دیوان حذف شود ولی انتساب آن در این جنگ به کمال اسماعیل نیز بیانگر این نکته است که ممکن است حتی در فاصله نزدیک به زندگی و مرگ شاعری اشعاری را به اشتباه به وی منسوب سازند.

غزل دوم حافظ چنین آمده : لمولانا شمس‌الدین محمد حافظ

- ۱- دوش در حلقه ماقصه گیسوی تو بود
 ۲- دل که از ناوک مژگان تو در خون سیگشت
 ۳- هم عفا لله صبا کز تو پیامی میداد
 ۴- من سرگشته هم از اهل سلامت بوذم
 ۵- قصه دیده بیدار بگفتم بطیب
 ۶- بگشایند قبا تا بگشاید دل ما
 ۷- بوفای تو که بر تربت حافظ بگذر
- ۱- خ و ق : ..... سخن از سلسله .....

۵- این بیت مخصوصاً مصرع اول آن مسئله مهمی شده زیرا نه تنها درخ و ق نیامده بلکه در دیگر چاپهای انتقادی معتبر نیز وارد نشده، این بیت درخ و ق بصورت زیر آمده است:

«عالم از شور و شر عشق خبر هیچ نداشت
 فتنه انگیز جهان غمزه جادوی تو بود
 فقط «...غمزه جادوی تو بود» وجه اشتراک ضبط نسخه با خ و ق است.

۶- خ و ق: .... دل من.

از نظر توالی ابیات نیز این غزل با دو چاپ فوق اندکی تغییر دارد، بدین ترتیب معلوم می‌شود که اشعار حافظ حتی در زمان خودش در یک فاصله نزدیک زمانی توسط کاتبان یا خود او دچار تغییر و حتی اصلاح میشده و این مطلبی است مهم که حافظ بدان اشارتی دارد:

«یاد باد آنکه به اصلاح شمامی شد راست
 نظم هر گوهر ناسفته که حافظ را بود».

در خاتمه امیدوارم که محققین و پژوهشگران اینجا و هر جای دیگر جهان تلاش کرده تا هرچه بیشتر به نسخه‌های نزدیک به زبان حافظ دست یافته و از آنها برای تصحیح دیوان و آگاهی از دیگر خصوصیات زندگی او بهره‌مند شویم.

کتابنامه

- ۱- اوحدالدین کرمانی : دیوان رباعیات ... ، بکوشش : احمد ابوسحبوب . تهران - سروش ۱۳۶۶
- ۲- بخارائی، ناصر : دیوان اشعار ... بکوشش : دکتر مهدی درخشان . تهران - بنیاد نیکوکاری نوریانی - ۱۳۵۳
- ۳- جمال خلیل شروانی : نزهة المجالس . بتصحیح و مقدمه و ... دکتر محمد امین ریاحی. تهران - زوا - ۱۳۶۶
- ۴- حافظ، : جامع نسخ حافظ : مسعود فرزاد. شیراز - دانشگاه - ۱۳۴۷

- ۵- « » : دیوان حافظ . پیمان . تهران پروین - ۱۳۱۸
- ۶- « » دیوان حافظ ۲ جلدی . دکتر پرویز نائل خانلری . تهران - خوارزمی -
۱۳۶۲ «چاپ دوم» .
- ۷- «حافظ» دیوان حافظ . محمدالقدسی الحسینی . تهران - اسکندری - ۱۳۶۳
- ۸- « » دیوان حافظ . محمد قزوینی و دکتر قاسم غنی . تهران - زوار - [بی تا]
- ۹- « » دیوان حافظ ، مجید یکتائی . تهران - علی اکبر علمی - ۱۳۶۳
«چاپ دوم»
- ۱۰- «حافظ» سفینه حافظ ۲ جلدی . مسعود جنتی عطائی . تهران [بی تا] ۱۳۴۶
- ۱۱- فرزاد ، مسعود : صحت کلمات و اصالت اشعار حافظ . قطعات ، رباعیات
و مثنویات - شیراز - دانشگاه . [بی تا]
- ۱۲- «حافظ» : گزارشی از نیمه راه . شیراز - دانشگاه - ۱۳۵۲
- ۱۳- فرصت شیرازی : بحورالاحان (آهنگها و آوازها) . با مقدمه و...: علی زرین قلم .
تهران - فروغی - ۱۳۵۴
- ۱۴- مکی ، حسین : گلستان ادب . تهران - ۱۳۳۵
- ۱۵- نفیسی ، سعید : سخنان منظوم ابوسعید ابوالخیر . تهران - سنایی - [بی تا] «چاپ سوم»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

This page contains a complex arrangement of Persian poetry. At the top, there are several lines of text, likely a preface or introductory lines. Below this, the main body of the page is organized into a grid-like structure with multiple columns and rows. The text is written in a dense, cursive script characteristic of classical Persian manuscripts. The layout includes a central column and several side columns, with some text appearing to be written in a different style or as marginalia. The overall appearance is that of a highly detailed and structured literary document.

